

מזוזה חובת הדר

מבוא

בפרשיית המזוזה נאמר: "וכתבתם על מזוזות ביתך" - ומכאן נלמד כי המצווה היא לקבוע מזוזה בפתח הבית. על מי מוטל חיוב זה?

הגמרא בפסחים (ד.) ובמקומות נוספים קובעת כי מזוזה הינה חובת הדר. בשיעור זה, ננסה לבאר את משמעותו של מושג זה, ולהרחיב במספר הלכות הנובעות ממנו.

מזוזה חובת הדר

אחת מהנפקא מינות לשאלה האם מזוזה הינה חובת הדר או חובת הבית, עולה בגמרא הבאה:

"תנו רבנן: המשכיר בית לחבירו - משכיר חייב להעמיד לו דלתות, לפתוח לו חלונות, לחזק לו תקרה, לסמוך לו קורה. ושוכר חייב לעשות לו סולם, לעשות לו מעקה, לעשות לו מרזב, ולהטיח את גגו. בעו מיניה מרב ששת: **מזוזה על מי?** - מזוזה?! האמר רב משרשיא: **מזוזה חובת הדר היא!**" (פסחים ד.).

מהי משמעות תשובתו של רב משרשיא. רש"י מסביר:

"חובת הדר הוא - ולא חובת הבית, הלכך ליכא אפקעתא דכתיב ביתך דרך ביאתך - **אלמא למי שנכנס ויוצא לתוכה אזהר רחמנא**" (עבודה זרה כא.).

רש"י מבין כי המשמעות לקביעה שמזוזה הינה חובת הדר, היא שהחובה לקביעת המזוזה מוטלת על **המשתמש בבית**. לא כך סברו התוספות:

"השוכר בית בחו"ל - כל ל' יום פטורה מן המזוזה, מכאן ואילך חייבת. בא"י - חייבת מיד. מכל מקום אין חיוב זה מן התורה, דמדאורייתא פטורה לעולם, כדכתיב: 'ביתך' - ולא של אחרים. ואף על גב דדרשינן ביתך ביאתך להניחה בימין דרך ביאה, מ"מ תרי ביתך כתיבי. אבל רבנן הוא דחייבוהו לאחר ל' יום מפני שהיא **נראית כשלו**, מידי דהוה אטלית שאולה דכל ל' יום פטורה מן הציצית, וה"ה לעולם מן התורה משום דכתיב כסותך ולא של אחרים ורבנן הוא דגזרו לאחר ל' יום מפני שנראית כשלו" (עבודה זרה שם).

אם-כן, לדעת התוספות, המחייב במזוזה הינו ה**בעלות על הנכס**¹. הנפקא מינה בין שתי השיטות הללו הינה במקרה

ולאדם יש נכס אולם הוא אינו משתמש בו. לדעת רש"י ברור כי הוא יהיה פטור ממזוזה, ואילו לדעת התוספות הוא יהיה חייב.

רבנו יהונתן מביא גישה שלישית בעניין זה וז"ל:

"הא אמר רב מזוזה חובת הדר היא - כלומר על השוכר לעשותה **לפי שהיא עשויה לשמירה מי שהוא עומד בבית**, כדאמרין באגדה, שלא כמדת הקב"ה הוא מדת בשר ודם, מדת בשר ודם עבדים משמרין אותו וכו'. אבל ליכא לפרושי חובת הדר, לפי שאין בית חייב במזוזה אלא אם כן דר בה, דהא קיימא לן אפילו יש לו עשרה בתים שאינו דר בהן דירה קבועה, אלא שנכנס בהן פעם אחת בשנה, חייבות כולן במזוזה, חוץ מבית העצים שהשנים נאותות בהן, ומאי ניהו, רוחצות" (שיטה מקובצת בבא מציעא קא.).

רבנו יהונתן משלב בין שתי השיטות. מחד הוא מבין שעל הבעלים חלה חובת המזוזה, אולם מאידך הוא מסביר כי אם בפועל אין הבעלים משתמשים בדירה, החובה עוברת למי שנהנה ממנה. במילים אחרות, חובת המזוזה היא על ההנאה מהשמירה שהיא מספקת - בהעדר משתמשים ההנאה היא של בעל הנכס, אולם אם יש משתמש אחר, הואיל וההנאה היא שלו החובה עוברת אליו.

האם יש איסור לגור בבית ללא מזוזה

השולחן ערוך מאריך בגודל חשיבותה של מצוות מזוזה וז"ל:

"מצות עשה לכתוב פרשת 'שמע' ויהיה אם שמוע', ולקבעם על מזוזת הפתח. **וצריך ליזהר בה מאד**, וכל הזהיר בה - יאריכו ימיו וימי בניו. ואם אינו זהיר בה, יתקצרו.

הגה: ומ"מ אם אין ידו משגת לקנות תפילין ומזוזה, יקנה תפילין ולא מזוזה, דמצוה שהיא חובת הגוף עדיפא" (יורה דעה סימן רפ"ה).

מה כוונת השו"ע באומרו 'וצריך ליזהר בה מאוד'? האם הוא מתכוון לומר כי אסור לגור בבית ללא מזוזה? שאלה זו עולה כבר בדברי הגמרא בשבת, במהלך דינה אילו מכשירי מצווה דוחים את השבת:

"תניא נמי הכי: ושיון, שאם צייץ טליתו ועשה מזוזה לפתחו - שהוא חייב. מאי טעמא? - אמר רב יוסף: לפי שאין קבוע להם זמן. אמר ליה אביי:

1 בהקשר זה ראוי להזכיר כי הראשונים והאחרונים דנו מה מעמדו של שוכר, דיון שבבסיסו עומדת השאלה מהו מעמדו של השוכר ביחס לנכס. בהקשר זה, ראה שו"ת אבני נזר י"ד

מחויב לצאת מביתו אם אין שם מזוזה. הר"י שלח את תשובתו לרבנו שמחה, ווהלה השיב לו:

"בין למ"ד ציצית חובת גברא בין למ"ד ציצית חובת טלית היא - אי איתא ליה טלית בת חיובא, חייב למרמי בה חוטי בין מעוטף בה בין אין מעוטף בה. דמצוה להטיל ציצית בטלית נמי חיובא כמו מזוזה לבית" (שם סימן ס"ב).

רבנו שמחה סובר שחייב הטלת מזוזה אינו תלוי במגורים בפועל. לשיטתו, הבעלות היא זו שמחייבת (כשיטת בעלי התוס') ולכן כבר קודם הכניסה לבית קיימת חובת הטלת מזוזה. ברור כי כעת השאלה האם קיים איסור לדור בבית ללא מזוזה כל אינה עולה, משום שאם המחייב הוא בעלות מדובר בחובת הגברא שאינה תלויה במגורים אלא בנתינת אות על נכסי דלא נייד².

מקום ציבורי

האם בית חולים מחויב במזוזה? בעל ה'אבני נזר' נזקק לשאלה זו והוא מבאר שהדברים תלויים במחלוקת רש"י ותוספות שהבאנו לעיל האם חובת מזוזה נובעת מהבעלות על הנכס או על מגורים בו. האבנ"ז מקבל את שיטת בעלי התוספות (במנחות מד.) שחייב דאורייתא במזוזה נובע מהבעלות על הנכס, אולם מדרבנן ישנם מצבים מתחייבים במזוזה משום שהנכס מחזי כשלו וז"ל:

"ולשיטת רוב הפוסקים הנ"ל דמדרבנן מחייב משום דמחזי כשלו. לשון זה יש לפרש בשני פנים שהעולם יחשבו שהבית שלו. וכ"כ במרדכי ה"ק. או שאצל העולם דומה בית שכור כמו בית שלו. והנה שיחשבו שהוא שלו פשיטא דלא שייך כלל בבית"ח. שאפילו אם היה שלו אם לא היה חולה לא היה בבית"ח. ומחמת חליו הוא שם אף שאינו שלו שכן מתקן הבית עבור החולים. ומאין הרגלים בשביל שהוא שם שיחשבו בשביל זה

אדרבה, מדאין קבוע להם זמן - כל שעתא ושעתא זמניה הוא! - אלא אמר רב נחמן אמר רבי יצחק, ואיתימא רב הונא בריה דרב יהושע: הואיל ובידו להפקירן" (שבת קלא).

הגמרא מביאה ברייתא הקובעת כי מכשירי מצוות מזוזה אינם דוחים את השבת, וזאת מאחר שבידו של האדם להפקיר את ביתו ולא להתחייב במזוזה. לאור זאת, מה יעשה אדם שמצא בשבת כי בביתו אין מזוזה - האם עליו להפקיר ביתו כדברי הגמרא? ה'פרי מגדים' מחדש חידוש גדול בנידון וז"ל:

"וכתב המפרש שם מזוזה נוהגת בשבתות וי"ט אם יש לו בית אחר. והיינו דאי לית ליה בית אחר שרי לדור בשבת וי"ט בבית שאין בו מזוזה. דומה לציצית בסי' י"ג דלא אסרה תורה לדור כ"א לעשות מזוזה וכל שאין לו דירה אחרת לא גזרו חז"ל" (או"ח סימן ל"ח, אשל אברהם ס"ק טו).

להבנת הפמ"ג, אין איסור מהתורה לגור בבית ללא מזוזה - חז"ל גזרו על הגברא לחזר אחר מזוזה לביתו. ולכן, אם גילה האדם תוך השבת שאין מזוזה בביתו - הוא יכול להמשיך לדור אם אין לו בית אחר, שכן חז"ל לא גזרו במצב זה. המקור לדעת הפמ"ג הינם דברי הירושלמי:

"תפילין ומזוזה מי קודם, שמואל אמר מזוזה קודמת, רב חונה אמר תפילה קודמת. מה טעמיה דשמואל שכן היא נוהגת בימים טובים ובשבתות, מה טעמא דרב חונה שכן היא נוהגת במפרשי ימים והולכי מדברים" (ירושלמי מגילה פ"ד, הלכה יב).

ומסביר קורבן העדה על אתר (מפרש כלשונו של פמ"ג) שכוונת הגמרא שמזוזה נוהגת בשבתות וימים טובים שאם אין לו מזוזה בביתו חובה עליו לדור בבית אחר. אלא שאריכות זו שמביא הפמ"ג סותרת לדברי ראשונים. וכך כותב הר"י:

"אם בשעה שהאדם מעוטף בציצית נפסקה ציצית אחת מכנף בגדו אם יש לפושטו ולהסירו מעליו. אחרי שאינו מצויץ כהלכתו נמצא מעוטף בכסות של ארבע כנפים בלא ציצית וקא עבר על עשה. או נאמר אשר תכסה אמר רחמנא ולא מכוסה ובא מהיתר. וכן נראה דדמי לעשיית מעקה ומזוזה. דלא אשכחנא שיצא אדם מביתו עד שיעשה מעקה ומזוזה. ויש לדחות דהכי נמי לא אשכחנא שיהא אסור לכנוס בלא מעקה ומזוזה, מה שאין כן בהעטפת טלית בלא ציצית. הלכך אין לדמותו למזוזה ומעקה. ואתה שר המשקים הבע מימך למוצצי וללוקקי" (שו"ת מהר"ח אור זרוע סימן סא).

השאלה שנשאלה לר"י הייתה האם אדם שנפסלה טליתו בעודו מעוטף צריך להסירה. הר"י מבין שאין צורך, והוא לומד דין זה מתוך הלכות מזוזה שגם שם האדם איננו

2 בדבר תיקון מזוזה שנפלה בשבת, האם ניתן להחזירה למקומה כל עוד לא קובעה במסמרים, כתב הציץ אליעזר (חלק יג סימן נג): "אבל בבית שאין בו מזוזה אין איסור מונח על גופיה דהבית, ואיש אחר מבלעדי הבעל הבית, מותר לו ליכנס לגור בו, אלא התורה הטילה איסור גברא על בעל הדירה החייב במזוזה שאסור לו ליכנס לגור בו בלי שיקיים מקודם החיוב המוטל עליו לקבוע מזוזה, ומכיון שאין כאן איסור חפצא כי אם איסור גברא שפיר יש לומר על כן דבהניחו מזוזה בשבת בהחור או בהקנה (באופן שלא כרוך בשום חילול שבת) אין בזה משום מיחזי כמתקן כלל, כי אם רק כמקיים ע"כ המצוה המוטלת עליו וממילא יורדת ממנו ומגופו האיסור - גברא שהתורה הטילה עליו מבלי ליכנס לדירה טרם שיקיים את אשר הטילה עליו לקבוע מזוזה, ומכיון שכן פשוט שמותר להחזיר בכ"ג בשבת המזוזה שנפלה ואין בזה משום מיחזי כמתקן כלל. [ומה שנראה לכאורה כמתקן גופו שירד ממנו ע"כ האיסור, בודאי שזה לא בגדר של מיחזי כמתקן וגם הא אינו עושה מעשה בגופו כלל ופשוט]."

שהוא שלו. וגם שאצל העולם נדמה בית שוכר
כבית שלו גם כן לא שייך בזה מאחר שאינו שוכר
הבית רק שנותן שכר עבור מה שהוא שם וכו"ל.
ואם כן אין מקום לחייב במזוזה רק לשיטה
הראשונה דמחויב מה"ת אף שאין הבית שלו.
וכבר כתבנו שרוב הפוסקים כנגדה. וגם יש קושיא
על שיטה זו. ע"כ אין לחייב כלל בית החולים
במזוזה" (שו"ת יו"ד סימן ש"פ).

ה'אבני נזר' מבאר כי לדעת רוב הפוסקים החיוב הוא
מדרבנן משום טעם של 'מחזי כשלו' המופיע במדכ"י.
ה'אבני נזר, מביא שני פירושים אפשריים לביטוי זה
ומראה כי על פי שתי האפשרויות בית החולים פטור
ממזוזה: על פי הביאור הראשון מאחר שברור שהעולם
לא יחשיב את בית החולים לאחר שלושים יום כנכסו של
החולה, וכן מן הצד השני משום שגם שהייה ממשוכת
בבית חולים אינה נתפסת בעיני העולם כסוג של שכירות
שכן החולה לא שוכר את מיטתו אלא רק את שירותי
הבריאות של המוסד.

מ"ר הר' ליכטנשטיין העיר כי לשון התוספות במנחות
סתומה היא. התוספות כותב שקיים רובד של חיוב דרבנן
במזוזה, וניתן להבין זאת בשני אופנים:

א) דין 'מחזי כשלו' הוא הרחבת הדין דאורייתא של
בית, והוא בעצם הרחבה של בעלות.

ב) מדובר במחייב חדש ועצמאי, שאיננו תלוי בבית
אלא במדור.

האופציה השניה אותה הזכיר הרא"ל מפורשת בדברי
הריטב"א (ב"מ קא: ובשבת קלא:), כך שניתן לומר
שהראשונים נחלקו במחלוקת בה פתחנו את דברינו גם
ברובד הדרבנן. הרא"ל הזכיר שבמלחמת לבנון הראשונה
שאלו אותו תלמידים האם יש לתת מזוזה בבתיים
שנכבשו ע"י צה"ל והכוחות שהו בהם יותר מל' יום. הרב
הבין שהדברים תלויים במחלוקת ראשונים זו: לסוברים
כי המחייב מדרבנן במזוזה הוא בעלות, בבית שנכבש
לצרכים צבאיים זמניים ויוחזר לבעליו - לכאורה אין חיוב
במזוזה. אולם אם החיוב מדרבנן נובע ממגורים, נראה כי
בבית שנכבש ועברו ל' יום של שהייה בו - יהיה חיוב
במזוזה.

פנימייה

מ"ר הרא"ל סיפר כי ר' יצחק הוטנר היה נוהג לומר כי
פנימייה בישיבה מופקעת מדין מזוזה. זאת משום שכל
תלמיד בישיבה הוא לא בעלים על חדרו שכן ראש
הישיבה יכול להעיפו בכל עת שהוא חפץ.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון, תשס"ז
עורך: אביעד בינשטוק

בית המדרש הוירטואלי של ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il
